

УДК 330.33.12 (045)

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-135-141

НИКОЛАЙЧУК О. А.

Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

ПІДПРИЄМНИЦТВО В СФЕРІ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНА ДИНАМІКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Проведено аналіз основних тенденцій розвитку суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності України. Мета статті – дослідити сучасний стан і перспективи розвитку підприємництва в сфері туризму та гостинності України. Проаналізовано динаміку та структуру кількості суб'єктів господарювання сфери туризму та гостинності в Україні. Розглянуто динаміку та структуру зайнятості на досліджуваних підприємницьких структурах. Проведено оцінку розподілу реалізованої продукції галузі залежно від розміру господарюючих суб'єктів. Систематизовано головні проблеми функціонування підприємницьких структур досліджуваної сфери бізнесу. Надано рекомендації щодо їх подальшого розвитку та підвищення результативності.

Ключові слова: підприємництво, туризм, туристична галузь, суб'єкти господарювання.

NIKOLAICHUK O.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky, Kriviy Rih

ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF TOURISM AND HOTELS: COMPARATIVE DYNAMICS AND EFFICIENCY

The purpose of the article is to investigate the current state and prospects of entrepreneurship development in the sphere of tourism and hospitality of Ukraine. The analysis of the main tendencies of the development of business entities in the field of tourism and hospitality of Ukraine is carried out. The dynamics and structure of the number of business entities in the field of hospitality and tourism in Ukraine are analyzed. The dynamics and structure of employment on the investigated business structures are considered. The estimation of the distribution of the sold production of the branch, depending on the size of the economic entities, is fulfilled. It was revealed that according to the main structural indicators the domestic sector of tourism and hospitality corresponds to the average European and world criteria. The main problems of functioning of business structures of the studied business sphere are systematized. They are instability of the political and socio-economic situation of the country, lack of significant capital in most of the domestic population, high cost of attraction of loans, high probability of bankruptcy. This actualizes the need for state support for the development of business entities in this area. Recommendations for further development and enhancement of effectiveness of business entities in the field of tourism and hospitality are provided. They are association with other economic entities, increase and concentration of equity capital, attraction of investment resources diversification of business entities, observance of conditions for fair competition, improvement of the quality of services and development of tourist infrastructure, activation of innovative transformations, development of new forms of interaction between commercial enterprises and state structures.

Key words: entrepreneurship, tourism, tourism industry, business entities.

Вступ. Світовий досвід та практика господарювання свідчать, що підприємництво в національній економіці є однією із рушійних сил економічного розвитку, засобом формування конкурентного середовища та створення нових робочих місць, активізації інноваційної діяльності, структурної перебудови народного господарства.

Однією з найважливіших сфер економіки країн світу в сучасних умовах є туризм, який на сьогодні розвивається найбільш динамічними темпами та забезпечує доходи до 10% від ВВП. Однак в Україні розвиток сфери туризму та гостинності значно відстає від середньосвітових тенденцій, забезпечуючи значно менші щорічні надходження до ВВП. Тому на сьогодні є актуальним дослідження основних тенденцій розвитку суб'єктів підприємництва в даній сфері з метою формування заходів щодо підвищення ефективності їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема функціонування суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: О. Амоша, М. Багров, Р. Балашова, С.В. Білоус, В. Боголюбов, М. Бойко, С. Гаврилюк, Г. Голембський, П. Гудзь, М. Долішній, Л. Дядечко, А. Єфремов, М. Мальська, С. Мельниченко, Г. Михайліченко, Н. Моїсеєва, М. Морозов, Н. Морозова, О. Любіцева, А. Новаковська, В. Орлова, М. Орлович, В. Павлов, А. Панасюк, П. Пуцентейло, В. Руденко, Д. Стеченко, І. Школа, Т. Ткаченко, Л. Шевчук, А. Чудновський, Г. Яковлев та ін.

Проте незважаючи на важливість проведених досліджень, постійні коливання кон'юнктури туристичного ринку та вплив глобалізаційних процесів потребують додаткового дослідження факторів, що впливають на розвиток суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності в Україні.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку підприємництва в сфері туризму та гостинності України.

Вклад основного матеріалу. Функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в сфері туризму та гостинності базується на загальних принципах підприємництва, що регламентуються діючою нормативно-правовою базою України.

За офіційними даними, кількість суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності є несталою (рис. 1).

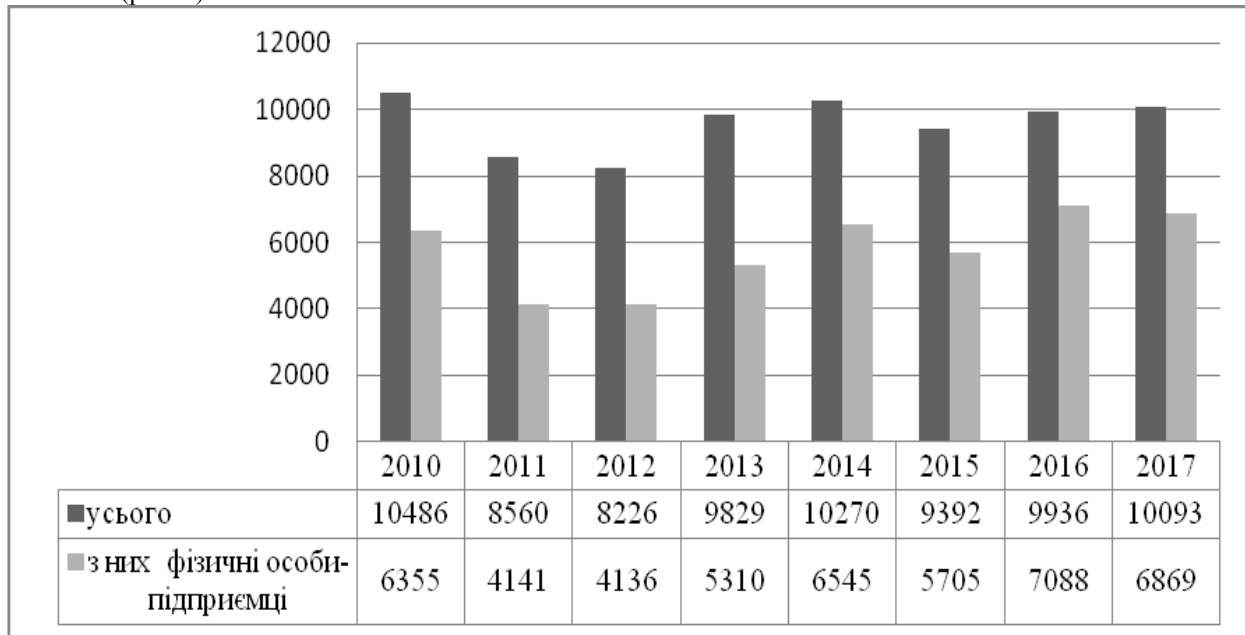

Рис. 1. Кількість суб'єктів господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності в 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Спостерігається значне зниження кількості суб'єктів господарювання в 2011–2012 рр. – на 21,6% порівняно з 2010 р., в 2013–2014 рр. їх кількість було збільшено на 24,8% порівняно з рівнем 2012 р. Але у зв'язку з нестабільністю політичної та соціально-економічної ситуації в країні, проведенням АТО та анексією Криму кількість суб'єктів підприємництва в 2015–2016 рр. було зменшено на 4,3% порівняно з рівнем 2014 р. Дані зміни зумовлені, перш за все, падінням попиту на туристичні послуги та невключенням даних про результати діяльності АР Крим та частині територій в зоні проведення АТО. Станом на 2017 р. кількість суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності майже відповідає рівню 2010 р. (менша на 4%), а за фізичними особами-підприємцями – перевищує на 8%.

Аналіз динаміки розподілу суб'єктів бізнесу залежно від їх розміру представлено в табл. 1.

Оцінка статистичних даних свідчить, що на сучасному етапі переважну більшість діючих суб'єктів господарювання в досліджуваній сфері бізнесу становлять суб'єкти малого підприємництва – їх частка перевищує 99%. Однак їх кількість за аналізований період зменшилася на 3,46%, а частка зросла на 0,3% та в 2017 р. становить 99,83%.

Найбільша кількість суб'єктів малого бізнесу припадає на мікросуб'єкти, тобто з чисельністю працюючих менше 10 осіб. Можна відмітити, що за 2010–2017 рр. їх обсяг зменшився на 2,66%, а частка зросла на 1,1% та становить 98,2%.

Щодо суб'єктів великого підприємництва, то вони не представлені в даній сфері господарювання, за виключенням 2016 р. Це означає, що окремий суб'єкт господарювання в сфері гостинності та туризму України не може акумулювати щорічний дохід більше 50 млн. грн. та не забезпечує зайнятість більше 250 осіб.

Щодо суб'єктів середнього підприємництва, то в даній галузі вони займають незначну частку – менше 1%. Можна також відмітити, що їх кількість зменшилася більш ніж вдвічі, а частка – на 0,3% та в 2017 р. становить 0,17%.

Найбільша кількість суб'єктів в сфері туризму та гостинності припадає на фізичних осіб-підприємців. Їх кількість протягом досліджуваного періоду зростає на 8,09%, а частка – на 7,45% та складає більше 68% в 2017 р. Найбільшою популярністю користується мале та мікропідприємництво, кількість яких зросла за досліджуваний період більше ніж на 8%, а частка – більше 7%.

Окремо слід відмітити значне скорочення кількості суб'єктів господарювання в 2017 р., що пояснюється в першу чергу негативними змінами у законодавчій базі. Так, з 1 січня 2017 р. у зв'язку зі змінами у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2], всі фізичні особи-підприємці стали зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок, незалежно від отримання ними доходу. В умовах підвищення мінімальної заробітної плати, розмір єдиного соціального внеску зріс вдвічі: з 352 до 704 грн на місяць. Тому в 2017 р. кількість фізичних осіб-підприємців в сфері туризму та гостинності зменшилася на 219 одиниць (2,1% загальної кількості цих суб'єктів в 2016 р.), в тому числі на 231 одиницю за суб'єктами мікропідприємництва.

Таблиця 1

Кількість суб'єктів господарювання залежно від їх розміру в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/ 2010, %
Кількість господарювання всього	10486	8560	8226	9829	10270	9392	10460	10093	-3,75
в тому числі									
- суб'єкти великого підприємництва							1		-
частка, % від загальної кількості суб'єктів	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0
- суб'єкти середнього підприємництва	49	44	36	33	24	18	43	17	-65,31
частка, % від загальної кількості суб'єктів	0,47	0,51	0,44	0,34	0,23	0,19	0,41	0,17	-0,3
- суб'єкти малого підприємництва	10437	8516	8190	9796	10246	9374	10416	10076	-3,46
частка, % від загальної кількості суб'єктів	99,53	99,49	99,56	99,66	99,77	99,81	99,58	99,83	0,30
з них суб'єкти мікропідприємництва	10182	8271	7968	9578	10063	9213	10184	9911	-2,66
частка, % від загальної кількості суб'єктів	97,10	96,62	96,86	97,45	97,98	98,09	97,36	98,20	1,10
у тому числі фізичні особи-підприємці	6355	4141	4136	5310	6545	5705	7088	6869	8,09
частка, % від загальної кількості суб'єктів	60,60	48,38	50,28	54,02	63,73	60,74	67,76	68,06	7,45
- суб'єкти середнього підприємництва	1				1				-1
частка, % від загальної кількості суб'єктів	0,01	0	0	0	0,01	0	0	0	-0,01
- суб'єкти малого підприємництва	6354	4141	4136	5310	6544	5705	7088	6869	8,11
частка, % від загальної кількості суб'єктів	60,60	48,38	50,28	54,02	63,72	60,74	67,76	68,06	7,46
- суб'єкти мікропідприємництва	6325	4111	4123	5302	6530	5699	7080	6849	8,28
частка, % від загальної кількості суб'єктів	60,32	48,03	50,12	53,94	63,58	60,68	67,69	67,86	7,54

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Внаслідок змін у кількості бізнес-суб'єктів в сфері туризму та гостинності відбулися зміни в чисельності зайнятих та найманих працівників, що представлено на рис. 2.

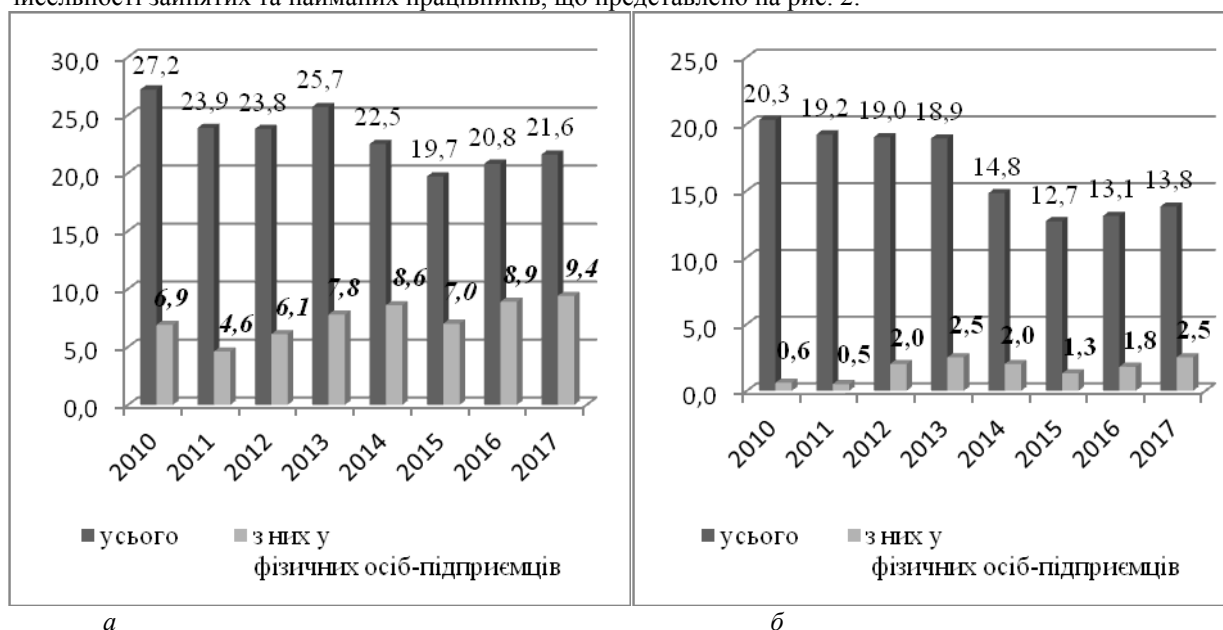

Рис. 2. Кількість зайнятих (а) та найманих (б) працівників на суб'єктах господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності в 2010–2017 рр., тис. ос.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Як свідчать дані рис. 2, кількість зайнятих та найманих працівників в сфері гостинності та туризму не є сталою. Найбільший їх обсяг було зафіксовано в 2010 р., а найменший – в 2015 р., що пояснюється погіршенням соціально-економічних умов господарювання суб'єктів. В 2016-2017 рр. через розширення обсягів діяльності кількість працівників було збільшено на 9,6% порівняно з мінімальним рівнем 2015 р. Проте чисельність зайнятих працівників в 2017 р. менше на 21% від рівня 2010 р., а найманих – на 32%. Це пояснюється в першу чергу зменшенням попиту на туристичні послуги, що викликано скороченням туристичної активності населення через падіння його купівельної спроможності, туристичної привабливості країни для іноземних відвідувачів через нестабільне політичне та соціально-економічне середовище тощо.

Розподіл зайнятості залежно від розміру суб'єктів господарювання у сфері туризму та гостинності надано в табл. 2.

Можна відмітити досить нерівномірну структуру зайнятості за суб'єктами господарювання в сфері гостинності та туризму (табл. 2, рис. 3). Найбільша кількість зайнятих припадає на малий бізнес. При чому найвищу зайнятість у суб'єктів малого підприємництва було зафіксовано в 2013 р. – 21,4 тис. ос., або 83,2% від всіх зайнятих в цій сфері, а найменшою вона є в 2015 р. – 16,9 тис. осіб, або 85,8% загальної зайнятості галузі. В 2017 р. в малому бізнесі сфери гостинності та туризму працювали 19,3 тис. осіб, або 89,4% всіх працівників даної сфери. Таким чином, відмічається приріст частки зайнятості в малому бізнесі сфери туризму та гостинності на 13,2% за весь період.

Таблиця 2

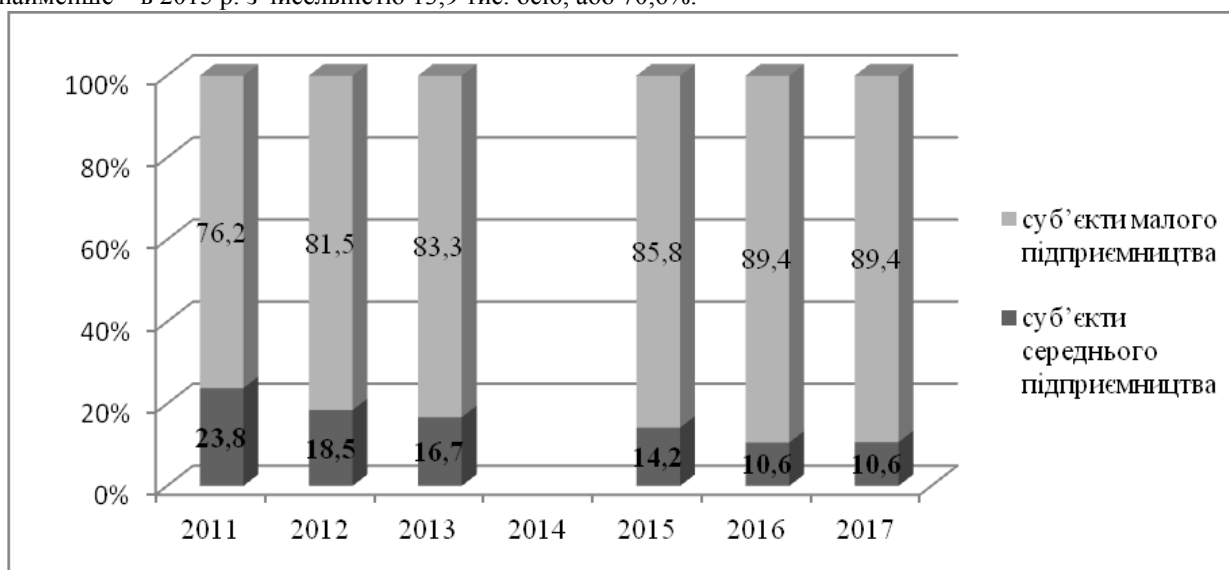
Розподіл кількості зайнятих працівників за суб'єктами господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльність, тис. осіб

Роки	Усього				у тому числі фізичні особи-підприємці		
	суб'єкти великого підприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва
2010	–	...	...	16,0	...	...	6,9
2011	–	5,7	18,2	13,9	–	4,6	4,6
2012	–	4,4	19,4	15,1	–	6,1	5,9
2013	–	4,3	21,4	17,2	–	7,8	7,6
2014	–	...	...	16,0	...	...	8,2
2015	–	2,8	16,9	13,9	–	7,0	6,9
2016	–	2,2	18,6	15,2	–	8,9	8,8
2017	–	2,3	19,3	15,9	–	9,4	9,1

¹ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

На мікро-МСП в сфері туризму та гостинності припадає 73,6% всіх зайнятих в 2017 р. Найвищу зайнятість було зафіксовано в 2013 р. – 17,2 тис. осіб, або 66,9% всіх зайнятих в туризмі та гостинності, а найменше – в 2015 р. з чисельністю 13,9 тис. осіб, або 70,6%.

Рис. 3. Структура зайнятих працівників у суб'єктах господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльність, %

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

За суб'єктами середнього підприємництва галузі відмічається зменшення зайнятих працівників за 2011–2017 рр. на 60%. Частка цих суб'єктів у загальній зайнятості галузі теж скоротилася на 13,2%. Це є результатом зменшення кількості суб'єктів середнього підприємництва та свідчить про зменшення привабливості середнього бізнесу в цій сфері.

Динаміку реалізації продукції суб'єктами господарювання в сфері туризму та гостинності наведено на рис. 4.

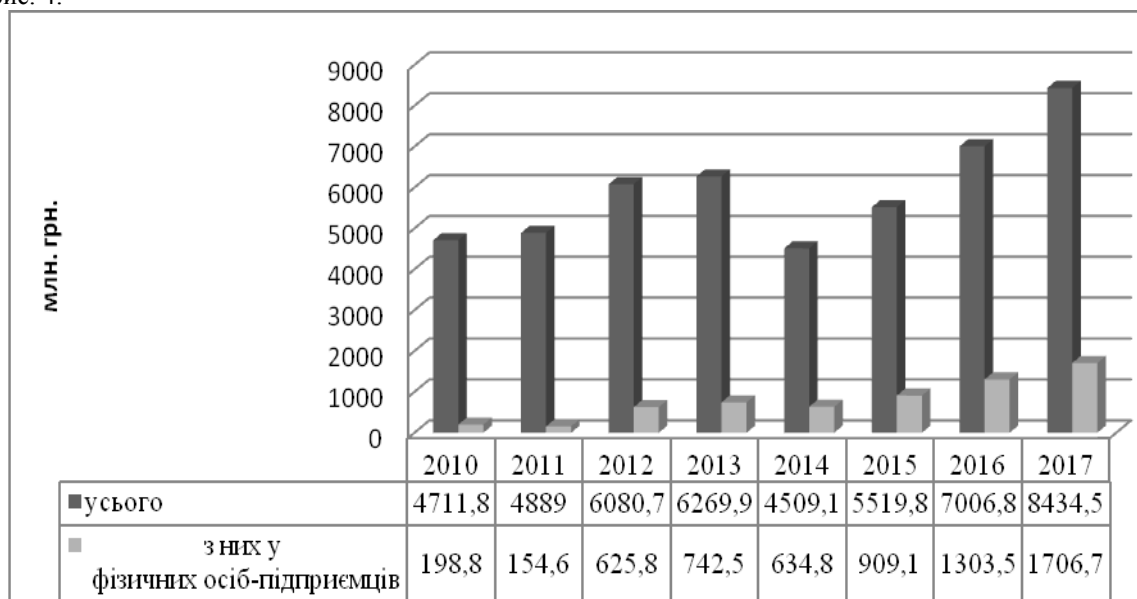

Рис. 4. Динаміка реалізованої продукції у суб'єктах господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності, млн грн.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Оцінка обсягів реалізованої продукції свідчить про значний приріст за 2010–2013 рр. – на 33%, подальше скорочення на 12% протягом 2014–2015 рр. порівняно з 2013 р. та знов приріст на 52,8% в 2016–2017 р. Темп росту показника за 2010–2017 рр. складає 79%, що в першу чергу є результатом значного зростання цін та інфляційними процесами в країні. На відміну від нерівномірного розподілу кількості суб'єктів господарювання та зайнятості працівників залежно від розміру суб'єкта, внесок різних суб'єктів малого та середнього бізнесу щодо реалізації продукції є відносно сталим (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл реалізованої продукції (товарів, послуг) за суб'єктами господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності

Роки	Усього, млн грн.				у тому числі фізичні особи-підприємці		
	суб'єкти великого підприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва
2010	–	... ¹	... ¹	1472,5	... ¹	... ¹	195,2
2011	–	1847,6	3041,0	1604,7	–	155,0	149,8
2012	–	1970,5	4110,2	2424,0	–	625,8	620,1
2013	–	2028,4	4241,5	2511,3	–	742,5	737,0
2014	–	... ¹	... ¹	1772,4	... ¹	... ¹	623,7
2015	–	1515,5	4004,3	2359,9	–	909,1	890,5
2016	–	1808,6	5198,2	3173,0	–	1303,5	1284,7
2017	–	2801,2	5633,3	3921,1	–	1706,7	1674,4

¹ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Аналіз динаміки реалізованої продукції за окремими суб'єктами господарювання туристичної сфери свідчить про її зростання за 2011–2017 рр. на 72,5%, що в першу чергу є результатом значного зростання цін та інфляційними процесами в країні. Помітною є тенденція нарощення реалізованої продукції галузі до 2013 р. включно, потім спостерігається суттєве падіння в 2014–2015 рр. та подальше відновлення обсягів діяльності в 2016–2017 рр. з приростом в 38% порівняно з докризовим 2013 р. Однак внесок середніх та

малих суб'єктів підприємництва щодо реалізації продукції постійно змінювався (рис. 5).

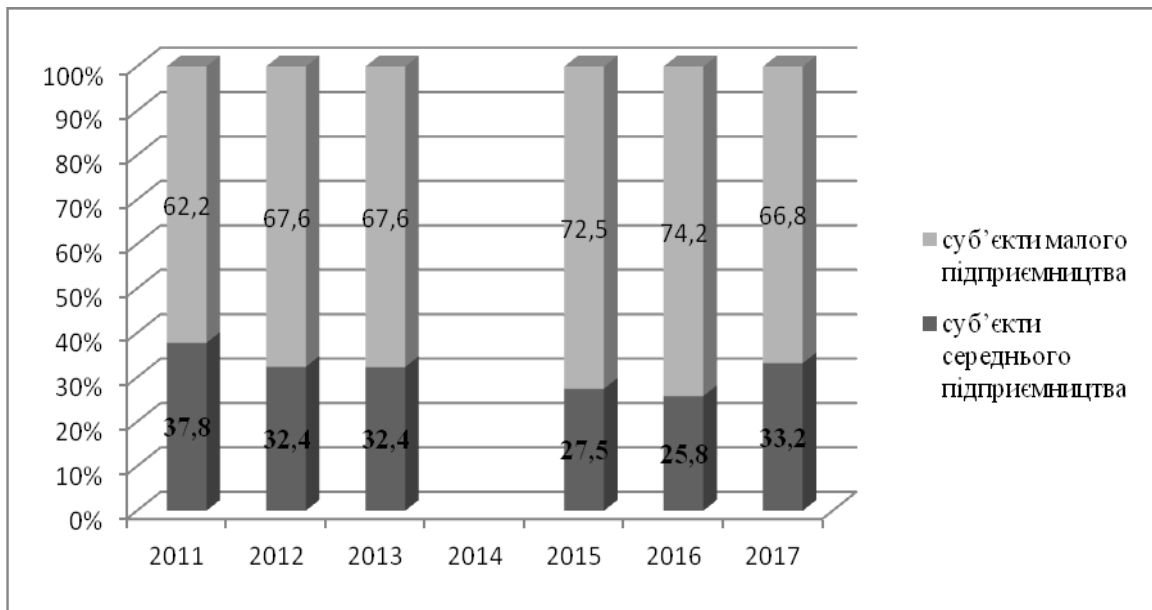

Рис. 5. Структура реалізованої продукції суб'єктів господарювання в сфері туристичних агентств, туристичних операторів, підприємств з надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності, %

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України [1]

Так, протягом 2011–2013 рр. частка реалізації малих підприємств зросла на 5,4%; за 2014 р. дані відсутні; в 2015–2016 рр. приріст становив 6,6%, а в 2017 внесок малих суб'єктів бізнесу впав до 66,8% загальної реалізації. Таким чином, загалом за 2011–2017 рр. обсяги реалізації суб'єктами малого підприємництва зросли на 85,2%, а частка в загальній реалізації збільшилася на 4,6%.

Окремо слід виділити виявлену позитивну тенденцію щодо приросту реалізованої продукції з боку фізичних осіб-підприємців, що спостерігалася протягом всього аналізованого періоду. За 2011–2017 рр. приріст реалізації за суб'єктами малого підприємництва склав більше ніж 11 разів, а частка зросла на 17% до 20,2%.

Суб'єкти середнього бізнесу за досліджуваний період збільшили реалізацію в вартісному виразі на 51,6%, однак їх частка зменшилася на 4,6%. Ці зміни є наслідком скорочення кількості діючих суб'єктів цього розміру, значним зменшенням зайнятості працівників та посиленням конкуренції та туристичному ринку.

Проведений аналіз свідчить, що прямої залежності між кількістю суб'єктів господарювання в туристичній галузі та обсягом реалізованих туристичних послуг не спостерігається.

Висновки. На підставі представленого дослідження основних тенденцій функціонування суб'єктів бізнесу в сфері туризму та гостинності було виявлено наявність таких проблем:

- протягом аналізованого періоду кількість суб'єктів господарювання в сфері туризму та гостинності скоротилася на 3,75%, а обсяги реалізації в вартісному виразі зросли на 79%, що пояснюється значним зростанням цін та інфляційними процесами. Це призвело до зростання вартості реалізованих послуг суб'єктами господарювання. Отже, якщо в 2010 р. в середньому один господарюючий суб'єкт реалізував продукції на 0,45 млн грн., то в 2017 р. – 0,84 млн грн.

- кількість суб'єктів середнього підприємництва зменшилася більш ніж на 65%, скорочення частки зайнятих на них працівників становить 13,2%. Однак незважаючи на суттєво зменшення за кількістю, скорочення частки ринку складає лише 4,6%, тобто діяльність цих суб'єктів відрізняється суттєвою стабільністю функціонування на ринку. Тобто на один суб'єкт підприємництва в цій групі в 2011 р. в середньому припадало 0,77% загальної реалізації, то в 2017 р. цей показник збільшився 1,95%. Отже, відбулося витіснення з ринку частини середніх фірм та захоплення їх ринкової ніші іншими суб'єктами цієї групи. Це свідчить про значне посилення конкуренції на цьому сегменті ринку;

- кількість суб'єктів малого підприємництва не зазнала значних змін, однак приріст їх частки в загальній кількості суб'єктів господарювання склав 0,3%. Зростання частки реалізованої продукції в сукупній реалізації даної сфери – 4,6%, що в умовах значної кількості діючих суб'єктів малого підприємництва не забезпечило значного посилення їх конкурентних позицій. Так, якщо в 2011 р. на один суб'єкт малого бізнесу припадало 0,006% загальної реалізації, то в 2017 р. – 0,007%;

- за суб'єктами мікропідприємництва відмічається скорочення у кількості на 2,66%, а приріст їх частки в загальній кількості суб'єктів господарювання – 1,1%. Частка ринку цих суб'єктів зросла з 31,25% до 46,5%, що є свідченням значної привабливості даної форми бізнесу. Однак результативність діяльності цих суб'єктів за досліджуваний період суттєво не зазнала змін: на один суб'єкт бізнесу цієї групи припадає 0,003% реалізації в 2010 р. та 0,005% в 2017 р.

Отже, за основними структурними показниками вітчизняний сектор туризму та гостинності відповідає середньоєвропейським та світовим критеріям: частка малих та середніх підприємств перевищує 99% всіх підприємств, загальний обсяг продажу більше 50%, чисельність зайнятого населення перевищує 66% [3].

Водночас нестабільність політичного та соціально-економічного становища країни, відсутність значного капіталу у переважній більшості населення, висока вартість залучення позикових коштів, висока ймовірність банкрутства є основними причинами гальмування розвитку приватного підприємництва сфери туризму та гостинності. Це актуалізує потребу державної підтримки розвитку суб'єктів бізнесу даної сфери, що передбачає впровадження пільгового оподаткування та кредитування, активізацію інвестиційних процесів в галузі, удосконалення законодавчої бази туристичної діяльності, розвиток нетрадиційних форм та видів туризму.

Таким чином, пріоритетними напрямками подальшого розвитку та підвищення результативності функціонування суб'єктів бізнесу в сфері туризму та гостинності є об'єднання або злиття з іншими суб'єктами господарювання, нарощення та концентрація власного капіталу, залучення інвестиційних ресурсів, диверсифікація суб'єктів господарювання, дотримання умов чесного конкурентного середовища, підвищення якості послуг та розвиток туристичної інфраструктури, активізація інноваційних перетворень, розвиток нових форм взаємодії комерційних підприємств і державних структур.

Література

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : закон України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
3. Annual Report on European SMEs 2017/2018. URL: https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review_en. – (Accessed at 20 December 2018).

References

1. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ukrstat.gov.ua>
2. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnoobov'язkove derzhavne sotsialne strakhuvannia [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
3. Annual Report on European SMEs 2017/2018. URL: https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review_en. – (Accessed at 20 December 2018).

Рецензія / Peer review : 25.10.2018 Надрукована / Printed : 06.12.2018

Рецензент: д. е. н., доц. Горіна Г. О.